

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 4, p. 103-120, June 2018

DOI Number: 10.9737/hist.2018.611

Kırgız Milli Aydınlarına Karşı Bolşevik Terörü: Repressiya (1937 – 1938)

*The Bolshevik Terror Against the Kyrgyz National Intellectuals: Repressiya
(1937 - 1938)*

Dr. Ebubekir GÜNGÖR
(ORCID: 0000-0001-7394-4449)
Bozok Üniversitesi - Yozgat

Öz: Türk dünyasının büyük fedakarlıklar ile yetiştirdiği aydınlar Stalin döneminde baskılanmış, işkencelere maruz kalmış ve çoğunlukla 1938 yılında kurşuna dizilmek suretiyle yok edilmişlerdir. Aydınların yok edilmesi SSCB içerisindeki Türk devletlerinin milli çıkarlarına vurulan büyük bir darbedir. Çünkü bu milli aydınlar, sosyalist ideoloji içerisinde kendi halklarının siyasi, ekonomik ve kültürel gelişimleri için çalışmışlardır. SSCB içerisindeki diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Repressiya, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde de yaşanmıştır. Kırgızistan'da aydınları yok etmek için Komünist Parti Birinci Sekreteri, Emniyet Müdürü, Genel Kurmay Başkanı'ndan oluşan ve troyka (üçlü) adı verilen mahkemeler kurulmuş ve rejimin amaçları doğrultusunda yargılamalar yapılmıştır. Bu mahkemelerde milli aydınlar, Türkçü, Turancı ve İslamcı suçlamaları ile kurşuna dizilmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Kırgızistan, Stalin, Repressiya, Kırgız basını, Kırgız aydınları

Abstract: Intellectuals of the Turkic World, who had been raised with great sacrifices, were repressed and tortured during the rule of Stalin and they were mostly executed in 1938. Termination of the intellectuals made a huge impact on the interests of Turkish states in the USSR because these nationalist intellectuals worked for political, economic and cultural development of their people within the socialist ideology. Like other states in the USSR, Repressiya was applied to Soviet Socialist Republic of Kyrgyzstan. In order to eliminate the Kyrgyz intellectuals, the courts so-called troika composed of the First Secretary of Communist Party, the Director of Police Service and the Chief of Military Staff were formed and nominal trials were made according to the aims of the regime. With the decisions of these courts, nationalist intellectuals were executed with accusations of being Turkish nationalist, Turanist or Islamist.

Keywords: Kyrgyzstan, Stalin, Repressiya, Kyrgyz Press, Kyrgyz Intellectuals

Giriş

SSCB'nin başında bulunan Stalin açısından, yaklaşan savaş (II. Dünya Savaşı), Sovyetler Birliği içerisindeki aykırı seslerin ortadan kaldırılmasını gerektirmiştir. 1924 anayasasına dayanan SSCB içerisindeki ortaklık 1930'lu yıllarda pekişmemiştir. 1924 anayasasının cumhuriyetlere tanıdığı haklar, SSCB karşısındaki düşmanlar tarafından kullanılabilir endişesi mevcuttu. II. Dünya savaşı arefesinde Avrupa'da şekillenen ittifaklar bu durumu gözler önüne sermiştir. Ayrıca içeride de Bolşevik politikalarına karşı farklı düşünceler SSCB'nin bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanmaya müsaitti. Çarlık Rusyası'nda yaşanan 1905 ihtilalinin Çar II. Nikolay'a, Duma'yı açma ve sansürü yumuşatmada geri adım attırmasında Rus - Japon savaşı önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu sayede komünist ve liberaller merkezi otoritenin zayıflamasıyla hareket alanı bulmuşlardır. I. Dünya savaşı ise Bolşeviklere iktidarı

Volume 10
Issue 4
June
2018

kısa yoldan kazanma olanağı vermiştir. Çocukluğundan itibaren devlet mefhumuna karşı mücadele halinde olan Stalin'in, savaş sırasında muhaliflerin sahip olacağı güç ve hareket alanının farkında olmaması mümkün değildir. Hatta savaşın muhaliflere verdiği gücü en iyi o bilmektedir.¹ Savaş halinde, merkezdeki muhalifler bir tarafa, Alman (milliyetçi) ve İngilizlerin (İslamcı) Türkistan üzerine planları – politikaları tek başına Stalin'i korkutması için yeterlidir. Dolayısıyla bir an önce merkezi otoritenin güçlendirilmesi, muhaliflerin ortadan kaldırılmasını düşünmek, her iktidarın giriştiği bir yoldur. Ancak, bunun yöntemi tartışma konusu yapılabilir. İkna ve demokrasi yolu ile mi, yoksa baskı ve sindirme ile mi? Bu iktidarın tercihinde olan bir durumdur. Stalin'in seçtiği tercihler, kızıl terör ve repressiya terimlerini ortaya çıkarmıştır.

Sovyetler Birliği coğrafyasında XX. yüzyıl dünya tarihi açısından büyük bir etkiye sahip olan baskı politikalarına, (eski SSCB bölgelerinde ve Avrupa'da) Repressiya (Репрессия) denilmektedir. Bu bağlamda Repressiya ifadesi bütün Türk Cumhuriyetlerinde, Stalin döneminde yaşanan 1937 – 1938 olaylarını anlatmak için kullanılmıştır. Ancak, yeni yüzyıl, bu terimin tarihte karşıladığı dönemi de genişletmiştir. Araştırmacıların bir kısmı, baskının başlangıcını Sovyetlerdeki bireysel mallara el koymalar ile başlatırken, bazıları Ekim devrimine kadar gerilere götürmektedir. Başlangıcı konusunda olan tartışmalar bitiş için de geçerlidir. II. Dünya savaşı ile repressiyanın bittiği ve SSCB'nin yıkılışına kadar devam ettiği görüşleri de mevcuttur. Bolşevik iktidar dönemi Kırgızistan'da baskı uygulandığı görüşünü desteklemekle birlikte, 1937 – 1938 yılları baskıların doruk noktası olması hasebiyle mezkur zaman ile sınırlandırma yolu tercih edilmiştir. Çalışmanın odak noktası Kırgızistan'da yaşanan baskı politikası ve şeklidir. Bu sebeple SSCB genelindeki repressiya değerlendirmelerine değinilmemiştir.

Sovyet tarihi ve Türkistan politikaları konusunda çalışmaların yayınlanması, Türkiye'de, Cumhuriyetin ilanına kadar uzanmaktadır. Bu konuda SSCB baskısından kaçan Türkistan aydınlarının Türkiye ve Avrupa'da yaptıkları yayınlar başı çekmektedir. Ahmet Zeki Velidi Togan ve Mustafa Çokay'ın birçok çalışmasının yanı sıra, girişimleri sonucu kurulan Yeni Kafkasya, Yeni Türkistan ve Yaş Türkistan dergileri Sovyet baskı politikalarının dünyaya duyurulduğu yayınlar olmuşlardır. Bu süreli yayınların etrafında topladığı birçok Türkistanlı aydın, SSCB üzerine kaleme aldıkları çeşitli çalışmaları yayınlamışlardır. Ayrıca, Türkistan diasporası yayınları ile Baymirza Hayit'in eserleri, ana kaynak niteliği taşımaktadır. Ele alınan konu açısından Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olmalarından sonraki süreçte, baskı politikalarını içeren çok sayıda müstakil çalışma Türkçe yayınlanmaya başlamıştır. Kızıl Terör ile birebir alakalı olmamakla birlikte, Hüseyin Adıgüzel'in *Milli Komünizmin Öncüleri Riskulov*² adlı çalışması, Erol Cihangir'in, *Sultan Galiyev Davası RKP MK 4. Toplantısı Sultan Galiyev Dava Tutanakları*,³ A. Ahat Andican'ın, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* ve *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*⁴ adlı çalışmaları Türkistan halkına uygulanan kızıl terör konusunda önemli bilgiler içermektedir.

Kızıl terör üzerine müstakil çalışmalardan ilki, Ahmet Buran'ın, SSCB aydınlarının Stalin tarafından nasıl yok edildiğini biyografiler ile anlatan, *Kurşunlanan Türkoloji* adlı eseridir.⁵ Diğerleri ise, Azerbaycan'da Sosyalist baskı ve terörü anlatan, Ziya Bünyadov'un *Stalin*

¹ Geniş bilgi için bakınız: Simon Sebag Montefiore, *Genç Stalin*, Çev.: Yavuz Alogan, İthaki, İstanbul, 2010, s. 367 – 399.

² Hüseyin Adıgüzel, *Milli Komünizmin Öncüleri Riskulov*, İstanbul, 2005.

³ Erol Cihangir, *Sultan Galiyev Davası RKP MK 4. Toplantısı Sultan Galiyev Dava Tutanakları*, İstanbul, 2016.

⁴ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003; A. Ahat Andican, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul, 2009.

⁵ Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, Elazığ, 2007.

Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör adıyla, Sebahattin Şimşir tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.⁶ Stalin dönemi konusunda, son dönemde Orhan Uravelli tarafından Türkçeye kazandırılan, Yuriy Jukov'un, *Öteki Stalin*⁷ ve Yuriy Yemelyanov'un *Stalin İktidara Giden Yol*⁸ adlı eserleri, dönemin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca kızıl terör ve SSCB halkına etkilerini hatırlardan yola çıkarak aktaran Orlando Figes'in, Nureddin Elhüseyni tarafından Türkçeye tercüme edilen, *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*⁹ adlı çalışma, son dönemdeki yayınlara örnek verilebilir. Ancak bu yayınlar Kırgızlardan ziyade Türkistan hakkında genel bilgileri ve önde gelen şahsiyetleri konu almışlardır.

Repressiya teriminin türetildiği *press* Türkçeye tercüme edildiğinde “*baskı*” anlamına gelmektedir.¹⁰ Sovyet tarihinde bu kelimenin kullanımı, genellikle siyasi baskı ve kitlesel baskı şeklindedir. Kırgızca'da ise, Rusça aslının yanı sıra sürgün ve takibat anlamına gelen “*kuuğun*”¹¹ kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime, Rusça aslında olduğu gibi siyasi ve koomduk (toplumsal) kuuğun olarak Kırgız tarihi araştırmalarında yer almaktadır. Ayrıca ülkemizde ve Türk Cumhuriyetlerinde daraltılmış şekli ile 1937 – 1938 olayları, “*Kızıl Terrör - Kırgın*” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu anlamı ile Kızıl Terör, Stalin'in SSCB'de yönetime karşı olan muhalifleri, asılsız suçlamalar sonucu sürgüne gönderme ve kurşuna dizme şeklinde gelişen olayları tanımlamak için kullanılmaktadır. Çalışmanın adının *kızıl terör mü, yoksa repressiya mı* olması konusunda tereddüt yaşanmıştır. *Kızıl terör* Türkçe ve Türk halkları tarafından kullanılan bir terim olmakla birlikte, politikaların mahiyeti ve meşruiyeti üzerine tartışmaların devam etmesi ve duygusal bir yaklaşım olacağı düşüncesi sebebiyle tercih edilmemiştir. Bunun yerine, dünya literatüründe ve SSCB coğrafyasında kabul gören *repressiya* ifadesi kullanılmıştır.

Bir devlet mekanizması tarafından uygulanmış, XX. yüzyılın en büyük kitlesel baskı uygulamaları olarak değerlendirilebilecek repressiya, 1936 yılından itibaren doruk noktasına ulaşmaya başlamıştır. Yaklaşan savaş tehdidi karşısında, SSCB içerisindeki muhaliflerin tamamen ortadan kaldırılması kararı ile 1937 yılı başlarından itibaren takip, yakalama ve cezalandırma faaliyetleri yoğunlaştırılmıştır. Stalin'in iktidara gelmesinden itibaren Bolşevik yönetim içerisindeki siyasi mücadelelerin yansımaları olarak kanlı hesaplaşmalar bu dönemde başlamıştır. Merkezde, Troçki bloğunu oluşturanların hapiste olmaları sebebiyle, karşıdevrim faaliyetlerinin artırılacağını düşünen Stalin ve ekibi, Halk Komiseri Yejev'a yargılamaların başlatılması direktifini vermiştir. Kirov'un ölümüyle ilgili karşıdevrimcilerin yargılandığı dava 1 Ağustos 1936'da başlamıştır. Mahkeme, SSCB'de adil yargılamaların dünyaya gösterilmesi için basın mensuplarının katılımıyla 5 günde sonuçlandırılmıştır. Onaltılar davası olarak adlandırılan mahkemede yargılananların tamamına kurşuna dizme cezası verilmiştir.¹² Bu olaydan sonra bütün SSCB üyesi cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan'da da takip ve soruşturmalar yoğunlaştırılmıştır. Repressiya, Rus muhalifler için Troçkici, Zinovyevci karşı devrimci suçlamaları üzerinden şekillenirken, Kırgız milli aydınları için Sıdikovcu, Abdrahmanovcu, burjuva milliyetçisi, karşıdevrimci suçlamaları ortaya atılmıştır. Suçlamalar konusunda Sosyal Turan Partisi (STP) dosyası, 1937 – 1938 yıllarında suçlamaların temel dayanağını teşkil etmiştir. Bu dosya Kırgız aydınlarının Türkistan'ı SSCB'den ayrı bağımsız bir devlet haline dönüştürmeyi amaçlayan karşı devrimci bir hareket olarak tanımlanmıştır.

⁶ Ziya Bünyadov, *Stalin: Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*, Aktaran: Sebahattin Şimşir, İstanbul, 2004.

⁷ Yuriy Jukov, *Öteki Stalin*, Çev. Orhan Uravelli, Lena, Ankara, 2013.

⁸ Yuriy Yemelyanov, *Stalin İktidara Giden Yol*, Çev.: Orhan Uravelli, Lena, Ankara, 2014.

⁹ Orlando Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*, Çev.: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2011.

¹⁰ *Большой Турецко – Русский Словарь*, Соч. Н. Н. Богочанская, А. С. Зубкова, Дом Славянской Книги, Москва, 2008, s. 454.

¹¹ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev.: Abdullah Taymas, Cilt: 2, Ankara, 1994, s. 529.

¹² Yukov, *age*, s. 238.

Diğer taraftan repressiyanın ortaya çıkmasında, Sovyetlerin Federal sistemden, üniter yapıya geçme girişimleri ile ilişkilendirilebilir. Bolşevik propagandalarında, işçi, köylü ve askerlerin haklarını savunmak için çıktıkları yolda başarılı olunduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu durumda bireysel üretim mallarına sahip çevreler yok edilmiş olmalıdır. Bütün üretim araçları özellikle kooperatifleştirme ile devletin olmuştur. Onlara göre devletin sahibi ise işçi, köylü ve askerlerdir. Yani Bolşeviklere göre üretim araçlarına artık sahip olan halk, ezilen sınıf olma özelliğini kaybetmiş demektir. Öyleyse bir proleter mücadelenin anlamı kalmadığı gibi, sona ermesi gereklidir. Oysa durum böyle olmamış, repressiya ezenlere karşı yapılan bir politika olarak sunulmuştur. Bu durumda repressiyada kullanılan burjuva suçlamaları önemli bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Bireysel mal edinme hakkı çerçevesinde halkın tüm mallarına ezilen halkın devleti tarafından el konulmuş, Bolşevik söyleme göre böylece üretim araçlarının tamamı halkın eline geçmiştir. Dolayısıyla söylemden yola çıkıldığında halk içerisinde burjuvadan bahsedilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda bireysel mal edinme hukuku çerçevesinde, elinde üretim aracı bulunan bir sınıf kalmamış demektir. İktidar açısından bundan sonraki süreçte dış ve iç gelişmelerin gerektirdiği, federal milli hakların ortadan kaldırılması ve merkezi otoritenin güçlendirildiği üniter yapıya geçilmelidir. Bu ise, gerçek devrime ve komünizme ihanettir. Halk iradesine düşmanlık niteliği taşımaktadır. Zira bu açıdan *halk düşmanı* nitelemesi Stalin'in başında bulunduğu Sovyet yönetimi için kullanılabilir. Sovyet içerisindeki milletlerin özgür kültürel ve siyasi alanlarına müsaade eden 1924 anayasasının değiştirilmesi ile gerçekleştirilebilecektir.¹³ Ancak buna milli bölgelerden itirazlar gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla önce milliyetçiliğe savaş açılmıştır. Ancak, halka açıklanabilmesi için burjuva, halk düşmanı, karşı silahlı devrim söylem ve suçlamaları yönetime geniş bir hareket alanı sağlayabilmiştir.

1933 – 1937 yılları arasında Kırgız milli aydın ve halkına karşı kızıl terörü yürüten M. L. Belotskiy 1936 yılı sonunda Sovyet Merkezi yönetiminin eleştirisine maruz kalmıştır. 1934 yılında karşı devrimci muhaliflerin temizlenmesi için parti kimlik kartları değişim ve kontrolü çerçevesinde temizlik başlatılmıştır. Ancak anlaşılın yapılan temizlikler merkez yönetim için yeterli olmamıştır. Belotskiy ve Kırgız yönetim kadroları hakkında: “...parti kimlik kartlarının değiştirilmesinden sonra, çok sayıda karşıdevrimci, Troçkici, Zinovyevci ve milliyetçileri gerekli zamanda ortaya çıkarmayan Kırgız Merkezi Komitesi, siyasi yetersizliklerinden şimdilik parti kimlik kartlarının kontrolü hakkında hazırlanan rapor durdurulsun. ... sorumluluğuna verilen görevleri yerine getirmeyen Kırgız Merkez Komitesi Organizasyon Bürosu başkanı Lajt görevinden alınsın”¹⁴ kararıyla Kırgız Merkezi icra Komitesi çalışmalarını hedefe koyduğunu göstermiştir. Bu karardan 2 ay sonra Belotskiy, Troçkici Buharin ile bağlantıda olduğu gerekçesi ile görevden alınmış,¹⁵ yerine 22 Mart 1937’de Kırgız (Bolşevik) Komünist Partisi Merkezi Yürütme Komitesi VII. Konferansında M. K. Ammasov, birinci sekreter olarak seçilmiştir. Ammasov’un seçilmesinden bir gün sonra, Yu. Abdrahmanov, R. Hudaykulov, D. Babahanov, Dj. Saadaev, A. Sıdıkov, S. Çonbaşev, İ. Aydarbekov, T. Coldoşov, İ. Arabaev, T. Tokbaev, R. Murzakeev ve S. Çukin hakkında, milliyetçi, karşıdevrimci olduklarına dair, 23 Mart 1937 tarihli istihbarat raporu sunulmuştur.¹⁶ Merkez Komitenin 23 Nisan 1937 tarihli: “... Rusya (Bolşevik) Komünist Parti’si Kırgızistan

¹³ Geniş bilgi için bakınız: Jukov, *age*, s. 275 – 295.

¹⁴ *VKP(B) BK Çana Sojuzduk Ökmöt Qırqızstan Çönyndö (1919 – 1937 Çıldardın İcindedgi Dokumentterdin Çıjnagı)*, Qırqızmtambas, Frunze, 1941, s. 73.

¹⁵ *VKP(B) BK Çana Sojuzduk ...* s. 75.

¹⁶ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 1, д. 805, s. 11 – 13.

şubesi, Kırgızistan (Bolşevik) Komünist Partisine dönüştürülsün"¹⁷ şeklindeki kararı ile Kırgızistan özerklikten çıkarak, kâğıt üzerinde bağımsız bir Cumhuriyet olarak tanınmıştır. Ancak bu durum dış dünyaya demokrasi propagandasından ileriye gitmemiştir.

1. Kırgızistan'da Ammasov Dönemi Repressiya

Yukarıda görüldüğü üzere, Belotskiy'in kızıl terör çalışmaları, Stalin tarafından yeterli bulunmamıştır. Dolayısıyla Merkez Komite kararıyla, Kırgızistan'da repressiyanın yürütülmesi konusunda, yöneticiler arasında bir yarış başlatılmıştır. Belotskiy'in merkez komite tarafından karşıdevrimci olarak suçlanması temel sebebi, parti kimlik kartları değişim sürecinde milli kadrolara yeteri kadar darbe vurmamasından kaynaklanmıştır. Merkez Komite üyeleri için soruşturmalar yoğunlaştırılmasına rağmen, Kırgızistan İcra Komitesi'nde hala eski milliyetçi kadronun temsilcileri olarak görülen, burjuva milliyetçisi, karşıdevrimci İsaeev, Çeenbaev, Aliev, Orozbekov, Esenamanov, Temirbekov, Şorukov, Dalvaev ve Bolotov gibilerin yer almalarıdır.¹⁸ Dolayısıyla Ammasov'un yönetime getirilmesinin temel amacı, bu milli kadronun sindirilmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik olarak şekillenmiştir. Ammasov'un Kırgız Bolşevik Komünist Partisi birinci sekreterliği görevine geldikten sonra eski Kırgızistan İcra Komitesi üyelerine yönelik: "İsaeev, Esenamanov, Orazbekov bizim adamlarımız mı? şeklindeki sorusuna Çetvertakov, [İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürü], "Benim bildiğime göre onlar geçmişte grup oluşturmuş adamlardır. Bunlar bizim adamlarımız değil" cevabını vermiştir. Ammasov ise "Bu tür kimselerin halkı yöneten organlarda bulunmaları doğru değildir. [halka zararlı grupların yönetiminde hala var olmaları] Belotskiy'in hatasıdır. Bu hatayı bizim düzeltip, halkın desteğini almamız"¹⁹ ifadelerini kullanarak, hedefi belirlemiştir. Merkezden gelen soruşturma ve yakalama direktiflerine karşı ilk başta, Kırgızistan'daki durumu yakından gören Ammasov temkinli yaklaşmış, halkın tepkisinden çekindiğini göstermiştir. Dolayısıyla yerel Komünist liderlere karşı, halkın tepki koyduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan repressiyanın, kısa sürelerde yönetici değiştirmek suretiyle farklı kişiler tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca soruşturma ve takipleri uygulayanların kısa süre sonra değiştirilerek repressiya kurbanı yapılmaları, Sovyet merkezi idaresinin karşılıklarına çıkacak halk tepkisini engellemek amaçlı sistematik bir yöntem uyguladıklarını düşündürmektedir.

Ammasov'un ilk icraatı, kızıl terörü daha da yoğunlaştırmak olmuştur. Mart 1937'de göreve gelen Ammasov, Nisan'da Kırgız Komünist parti üst ve alt organları yöneticilerinin hemen tamamını değiştirmiştir. Arkasından ilk kongrede, mahkeme organlarına, Kırgız Komünist partisi ve eğitim organlarının, halkı komünist ideoloji konusunda yeteri derecede eğitemedikleri gerekçesiyle Halk Eğitim Komiserliğini hedef almış, burada bulunan *milliyetçi grupları* temizleme görevini vermiştir.²⁰ Ammasov'un başlattığı kızıl terör dalgası oluşturulan komisyonlar ile listelere dönüşmüştür. Bu listelerdeki suçlamalar genel itibarıyla Sosyal Turan Partisi ile bağlantı çerçevesinde şekillendirilmiştir. Böylece 1937 baharında oluşturulan listelere binaen 40'dan fazla parti üyesi milli aydın tutuklanmıştır. Bunların içerisinde Halk Eğitim Komiseri O. Aliev, Halk Sağlığı Komiseri K. Şorukov, Halk Ekonomi Komiseri M. Temirbekov, Önceki halk komiserleri C. Sadaev, K. Tınıstanov, Çontakiev gibiler bulunmuşlardır.

¹⁷ VKP(B) BK Çana Sojuzduk... s. 77. (Bu karar öncesinde Kırgız Bolşevik Komünist Partisi, resmiyette Rus Bolşevik Komünist Partisi'nin bir şubesi olarak çalışmakta idi. Karar ile birlikte Kırgız Bolşevik Komünist Partisi hukuken bağımsız olmuştur. Ancak fiili bağımsızlık mümkün olmamıştır.)

¹⁸ Age, s.75.

¹⁹ Ж. Байдилдеев, Кыргызстандагы Саясий Куугунтуктоолор (1937-1938), Бишкек, 2013, s. 100.

²⁰ KRBMSDA, F. 10, Op. 1, d. 784, s. 66.

Emir zaman kaybedilmeden yerine getirilerek, Kırgız dil ve edebiyatı üzerine çalışan ve milli kadronun önde gelenleri K. Tınıstanov ve O. Aliev tutuklanmışlardır. Dolayısıyla 1933’de siyasetçi Kırgız milli aydınları hedef alınırken, 1937’de ilmi ve kültürel alanlarda çalışma yapan aydınlar da hedef haline gelmişlerdir. Bu açıdan Sovyet yönetimi Kırgız siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamını ayakta tutan, gelişmesine liderlik eden tüm aydınlar repressiyanın kurbanı haline getirilmişlerdir. Osmonkul Aliev, 1924 yılında Kırgız Kazak Enstitüsü’nü bitirdikten sonra, Bişkek’e dönmüş, burada Kırgız dili ve basını üzerine çalışmalarının yanı sıra, idari görevlerde de bulunmuştur. Ocak – Mayıs 1924 tarihleri arasında Sır Derya Bölge Komitesi Organizasyon Büro başkan yardımcılığı, Ocak 1925 yılı boyunca Kırgızistan Organizasyon Bürosu sekreterliği, sonrasında Bölge Komsomol²¹ Komite sekreterliği, Mayıs 1924 - Ocak 1925 tarihleri arasında Evliya Ata ilçesi Halk Eğitimi Bölümü başkanlığı yapmıştır. Ayrıca Erkin Too gazetesi redaktörlüğü, Eylül 1926’dan itibaren Bütün Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Kırgız İcra Komitesi propaganda bölümünde çalışmıştır. 1927 – 1930 yılları arasında Ya. M. Sverdlov Komünist Üniversitesi’nde eğitim almıştır. 1930’da Cumhuriyetler Halk Komiserliği, Halk Eğitim Komisyonu üyeliğine atanmıştır. 1930 – 1934 yılları arasında Kırgız İcra Komitesi sekreterliği, Orta Asya Organizasyon Bürosu Başkan yardımcılığı, 1935 – 1937 Oş Komünist Parti sekreterliği görevlerinde bulunmuştur.²² Ocak 1937’de Kırgızistan Halk Eğitim Komiseri olarak atanmıştır.

Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürü Çertvartakov’un girişimi ile komitenin “*Osmonkul Aliev karşıdevrimci, milliyetçi hareketin aktif üyesi ve ikiyüzlülük ile partiye girmiş birisi olarak, Kırgızistan Komünist Parti Merkez Komitesi üyeliğinden çıkarılsın, Halk Eğitim Komiserliği görevinden alınsın*”²³ kararının alındığı gün O. Aliev, Ağustos’ta tutuklanmıştır. Ağır sorgu süreçlerinden sonra yargılandığı Troyka Mahkemesi²⁴:

1921 yılından beri, karşıdevrimci, milliyetçi Alaş Orda²⁵ hareketinin aktif katılımcılarından birisi olduğu, uzun yıllar karşıdevrim faaliyetlerini yürüttüğü, bunlardan sonra Kırgızistan’da karşıdevrimci, milliyetçi Sosyal Turan Partisi hareketinin aktif kurucularından birisi olduğu, karşıdevrimci milliyetçi grupları kurarak organize ettiği, Kaşkar’da bulunan kardeşi Asan Aliev aracılığı ile kurduğu bağlantı silahlanma girişimi olarak değerlendirildiği, Kırgızistan’da halk eğitimi ve kültürel çalışmalarında zararlı faaliyetlerin kurucusu olduğu anlaşılmıştır²⁶

şeklindeki değerlendirmenin sonucu olarak, ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Kırgızların ilk profesör ünvanlı aydını Kasım Tınıstanov, Taşkent Kazak Kırgız Enstitüsü’nü bitirdikten sonra, Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Akademi merkezine bağlı, Kırgız İlim Komisyonunda sekreter olarak hizmete başlamıştır. Arabaev’in partiden

²¹ SSCB Komünist Parti gençlik kolları yapılanmasıdır.

²² КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 137, s. 16.

²³ В. Плоских - З. Курманов - У. Бегалиев, *Кыргызстандын Улуттук Лидери Абдыкерим Сыдыков Доор Инсан Тагдыр, Бишкек, 1999*, s. 159.

²⁴ Bolşevik Komünist Parti Birinci Sekreteri, Emniyet Müdürü, Genel Kurmay Başkanı’ndan oluşan ve SSCB mahkemelerinden ayrı kurulan mahkemeye Troyka (üçlü) adı verilmiştir. Mahkeme kurulduğu idari birimin en üst düzey Bolşevik Komünist Parti yöneticisi, Emniyet Müdürü ve Askeri idare yöneticisinden müteşekkil olarak alt birimlerini oluşturmuştur.

²⁵ Çarlık döneminde kurulmuş Kazak aydınlarının siyasi örgütlenmesidir. Alihan Bökeyhanov liderliğinde şekillenen Alaş Ordacılar, Türkistan’ın tam bağımsız ve özgür bir ülke olmasını istiyorlar, Avrupa demokrasisini örnek aldıkları için Avrupa tarzı bir devlet yapılanması düşünüyorlardı. Milli modern okulların açılması, milli kültürün korunması, ana dilde eğitim yapılması, dergi – gazete yayımlanması çalışmalarına büyük önem veriyorlardı. Д. Аманжолова, *Алаш в Этнополитической Истории Казахстана*, Д. Amanjolova, *Алаш в Этнополитической Истории Казахстана*, Almatı, 2009, s. 42.

²⁶ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 110, s. 11.

çıkarılmasından sonra Kırgız İlim Komisyon başkanlığına getirilmiştir. Aynı süreçte, Erkin-Too gazetesi baş redaktörlüğü, 1927 – 1930 yılları arasında Kırgızistan Halk Eğitim Komiserliği görevini yürütmüştür. Kırgız Latin alfabesini şekillendirenlerin başında bulunmuştur. 1930 yılından sonra siyasi baskıya maruz kalan Tınıstanov, 1937'deki tutuklanmasına kadar Kırgız Kültürel Kuruluş Enstitüsünde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1932 – 1937 yıllarında Kırgız pedagoji Enstitüsünde Kırgız dili üzerine dersler vermiştir.²⁷ Tınıstanov'un tutuklanması ve cezalandırılması, Osmonkul Aliev ile tamamen aynı özellikleri taşımaktadır.

Kırgızistan'da yönetimi elinde bulunduran Ammasov'un yoğunlaştırdığı soruşturmalarda, makam elde edebilmek için milli aydınları şikayet etmeye başlamışlardır. Suçlanan aydınların başında K. Tınıstanov gelmiştir. Ağustos 1937'de O. Aliev'in partiden çıkarılma ve cezalandırılması kararı ile birlikte yerine gelebilecek kişi olan Tınıstanov da suçlanmaya başlanmıştır. Komite üyeleri: *"Tınıstanov'un ideolojisi eskiden beri karşı devrimci özellik taşımaktadır. O sosyalist düşüncüyü ve edebiyatı bozmuştur. Eskiden beri, Kırgızistan'daki karşıdevrimci, milliyetçi hareketin üyesidir."*²⁸ ifadeleri ile iftiralar yöneltilmiştir. Cümlelerin arasına karşıdevrimci ve milliyetçi terimleri girmiş ise, yapılacak işlem bellidir. Konuşmaların devamı: *"Yoldaş Yejev'un soruşturmacıları, Tınıstonovcuların kökünü kazımalıdır. Yoldaşlar, Tınıstanov aramızda yok, ancak onun öğrencileri ve destekçileri hala meydandadırlar. Onlar korkunç. Örneğin Karasaev. O, bir defa tutuklandı. Sonra Tınıstanov'un yardımı ile serbest bırakıldık, Moskova'ya gönderildi..."*²⁹ şeklinde gelmiştir. Yani yapılması gereken, Tınıstanov'un ortadan kaldırılmasıdır. Ayrıca yalnız onun ortadan kaldırılması yeterli değildir. Bolşeviklere göre diğer milli aydınlar, yerlerinde durdukları sürece komünizm amacına ulaşamayacaktır. Dolayısıyla buradan repressiyanın yaygınlaşarak, etki alanını genişletmesi gerektiği mesajı verilmiştir.

4 Eylül 1937'de tutuklanan Tınıstanov'a karşı girişimler hapisanede işkence dolu sorgular sürerken de devam ettirilmiştir. Tınıstanov'un tutuklanmadan önce çalıştığı Kırgız Dili Araştırma Enstitüsü tarafından Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürlüğü'ne bir mektup gönderilmiştir. Mektupta:

*"Sıdıkov'un ve Abdrahmanov'un karşı devrimci – Turan programını gerçekleştirmeye çalışan halk düşmanı Tınıstanov'un, gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Enstitümüzün yöneticileri (Panov, İshanov, Cigalovskiy, Valitov ve Batmanov) siyasi çabalarla birlikte, Kırgız dili grameri ve ses bilgisini ortaya koymada bütün çalışmalarını yapmıştır. Tınıstanov Enstitüye kendi fikirdaşlarını (Karasaev, Şabdanov, Sopiiev, İdirisov) getirmiştir"*³⁰

ifadeleri ile repressiyaya yeni kurbanlar sunulmuştur. Tınıstanov tutuklandıktan kısa süre sonra alındığı sorguda suçlandığı: *"1920 – 1922 yılları milliyetçi Alaş Orda hareketi içerisinde bulunmuştur. STP ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır."* şeklindeki ifadelere, işkence altında olmasına rağmen: *"STP'ye üye olarak gösterilmemin tamamı yalandır"* beyanıyla karşı çıkmıştır. Ancak Bolşevikler için bunların hiçbir anlamı olmamıştır. 1938 yılının ilk günü 15 dakikada görülen mahkeme: *"1921 yılından itibaren karşıdevrimci milliyetçi Alaş Orda hareketi, Alaş Ordadan sonra STP üyesi olmuştur. Karşıdevrimci hareketlerin yöneticisi olduğundan, Kırgızistan'ı SSCB'den ayırma, Sovyet yönetimini yıkma, yabancı devletlerden*

²⁷ А. Болпонова, К. Тыныстанов Ученый и Государственный Деятель Кыргызстана, Каракол, 2011, s. 105.

²⁸ age, s. 175.

²⁹ age, s. 175.

³⁰ age, s. 176.

*birisinin yardımı ile burjuva – milliyetçi devlet kurmak amaç ve fiili çalışmalarda yer almıştır*³¹ şeklindeki suçlamalar yönetilmiş ve kuruşuna dizme ile ölüm cezası verilmiştir.

Ammasov'un göreve geldiği 1937 baharı repressiyanın Kırgızistan topraklarının tamamına yayıldığı dönem olmuştur. Kırgız milli aydınlarını ve siyasetçilerini tutuklamak için gece baskınları yaygın hale gelmiştir. Baskına uğrayan kişiler için toplantılar yapılmış, partiden çıkarılmış, tutuklanmış, kurşuna dizilmiş, çalışma kamplarına, sürgüne gönderilmişlerdir. Gazetelerin yayınları, kızıl terör yarışlarının bültenleri haline dönüşmüştür. 13 Eylül 1937 tarihli Pravda gazetesinde, "*Kırgızistan Komünist Partisi Siyaseti*" adlı haberde, Sovyet Cumhuriyetlerde düşmanların ortaya çıkarılması konusunda, Komünist Parti Merkez Komitelerine göre, emniyet birimlerinin daha iyi çalıştıkları belirtilmiştir. Bundan başka Komünist Parti organlarının yönetim kademelerine önceden milliyetçi, karşıdevrimci hareketlerin üyelerini getirdiğini, bu sebeple zararlı grupların ortadan kaldıramadığını ve Ammasov'un, T. Aytmatov'u koruduğu belirtilmiştir.³² Bu tür haberlerin basında yer alması ve merkezden gelen baskılar sonucunda Ammasov, halkın tepkisinden çekindiği için geniş çaplı kovuşturma girişimi yerine, önde gelen bazı milli aydınların soruşturulmasını onaylamıştır. 25 – 27 Mart 1937'de gerçekleşen oturumda, Orazbekov ile Halk Komiseri Esenamanov'un Kırgızistan İcra Komitesi'nden çıkarılması teklif edilmiştir.

Uzun süre devam eden soruşturmalar, Eylül 1937'de suçlama ile sonuçlandırılmıştır. Buna göre:

*"Ceenbaev, ikiyüzlü burjuva milliyetçisi olarak, Merkez Komite ve Kırgız Komünist Partisi'nden çıkarılsın. Orazbekov ikiyüzlü milliyetçi Otuzcuların aktif üyesi olduğu için Merkez Komite ve Kırgız Komünist Partisi'nden çıkarılsın. E. Esenamanov, A. Alçinov ikiyüzlü milliyetçi olarak, Kırgız Komünist Partisi'nden çıkarılsın. Yuldaşev, hakkında ele geçen belgelere dayanılarak, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesi başkanlığına seçilme süreci durdurulsun. Özgön bölgesi Kırgız Komünist Parti Sekreteri Cilkibaev, milliyetçi olduğu için görevinden alınsın. Ele geçen belgeler ile A. Cumabaev ve A. Tokombaev Moskova'dan çağırılınsın, parti çalışmaları gözden geçirilsin. Milliyetçi T. Aytmatov [Moskova'daki] eğitimden çağırılınsın, Kırgız Komünist Partisi içerisindeki çalışmaları gözden geçirilsin"*³³

şeklindeki kararlar ile Kırgız milli aydınlarının büyük bir bölümü halk düşmanı ilan edilmiş, tutuklanarak, hapse atılmışlardır.

Abdukerim Orazbekov, Çarlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte Bolşeviklere destek vermiştir. Sovyet iktidarının Fergana'da kurulması için aktif faaliyetler yürütmüştür. Sokobelev'de, Şura-i İslam³⁴ hareketine karşı Kızıl birliklerin oluşturulmasına yardım etmiştir.³⁵ Komünist partiye 1918 yılında kabul edilen Orazbekov'a, Fergana ve çevresini Kızıl Ordu birlikleri ile birlikte koruma görevi verilmiştir. Fergana ustaları ve işçileri tarafından, Fergana Bölge Komitesi işçi ve asker temsilciliğine seçilmiştir. Bu görevinde basmacılara (milli direnişçilere) karşı çeşitli başarılar elde etmiştir. Orazbekov aynı zamanda, bölgedeki

³¹ *age*, s. 176.

³² Байдилдеев, *age*, s. 103.

³³ Плоских vd., *age*, s. 182.

³⁴ Rus çarlığında 1917 Şubat İhtilalinden sonra Özbekler arasında Kadimci ve Ceditçi olmak üzere iki siyasi grup ortaya çıkmıştır. Bunlar Ceditçilerden oluşan gurubun başında Münevver Kari'nin bulunduğu *Şura-i İslam* ve Şir Ali Lapin'in liderlik ettiği Kadimcilerden oluşan *Ulema Cemiyeti*'dir. P. M. Абдуллаев - С. С. Агзамходжаев – И. А. Алимов ve baş., *Туркестан в Начале XX Века: К Истории Истоков Национальной Независимости*, Шарк, Ташкент, 2000, s. 78.

³⁵ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2310, s. 33.

işçi ve çiftçilerin Bolşevikler tarafında organize olmalarını yönetmiştir. 1920 – 1924 yılları arasında Çemin ihtilal komitesi başkanlığı yapmıştır. 1924 yılında Basmacıların güçlü oldukları, Marhomat Bölgesi İcra Komitesi başkanlığına seçilmiştir. Milli mücadele karşısında başarı kazanmasından dolayı buraya atanan Orazbekov, bölgede bulunan milli mücadeleçileri püskürtmeyi başarmıştır. Cesareti ve yiğitliği ile ünlenmiştir. Daha sonra çeşitli bölgelerde Koşçu Birliği³⁶ üyeliği ve yöneticiliklerinde bulunmuştur.³⁷ Kırgız Özerk Bölgesel yönetimi kurulduktan sonra, Oş Bölge ihtilal komitesine seçilmiş, aynı zamanda Kırgızistan Bölgesel yönetimi İcra Komite temsilcisi ve Bütün Rusya Sovyet kongresine delege olarak katılmıştır. 1926 yılında Kırgız Özerk bölgesel Yönetiminin, Kırgız Özerk Cumhuriyetine dönüştürülmesi ile Kırgız Özerk Cumhuriyeti İcra Komitesi Başkanlığına seçilmiştir.³⁸ Bu görevinde 10 yıl hizmet etmiştir. Görev süresi boyunca komünizm ve Lenin'in kurduğu Sovyet idaresine bağlı kalmıştır. Ancak milli aydınları desteklemiş, onların Kırgızlar için mücadelelerini gerçekleştirmelerinde, önemli görevlere getirmek suretiyle fırsat yaratmıştır. Komünizm ve Sovyet idaresine gönülden bağlılığına bakılmaksızın 20 Eylül 1937'de görevinden alınarak, tutuklanmıştır.

Tutuklandıktan sonra Orazbekov, 61 gün ayakta sorgulanmıştır. Çoğu zaman sorgu sabahlara kadar sürmüştür. Çivili sandalyeye yarı çıplak oturtulduğu, elektrik verildiği kaynaklarda geçmektedir. Bu tür bir işkencede her insan sorgucuların söylediklerini kabul edip, yapmadığı işleri de suç olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak Orazbekov, işkencelere rağmen iftiraları kabul etmemiştir. Sorgu hakimi: “*Sen halk düşmanısın*” dediğinde, “*Sen kendin düşmansın*” diyerek, onu bir vuruşta yıkmıştır. Bu durumda 4 polis onu tutarak tekmelemiştir. Günler geçtikçe sorguda yapılan işkencelerden dolayı gücü tükenmiş, sağlığı bozulmuş, psikolojik baskılara rağmen hür duruşundan ödün vermemiştir şeklinde iddialar mevcuttur.³⁹ İşkencecilere direnen Orazbekov'un: “*Haksız yere burada işkence görüyoruz, sonunda gerçekler ortaya çıkacaktır. Ecel bizi alıp, götürse de halk bizi emeğimizle hatırlayacaktır.*”⁴⁰ şeklindeki sözleri, onun halkına olan samimiyetini açıkça göstermektedir. 28 Mayıs 1938'de halk düşmanı suçlamasıyla kurşuna dizilerek, infaz edilen Orazbekov'un, arşivde bulunan özgeçmişine: “*tutuklandıktan sonra hapisanede ağır hastalığa yakalanarak öldü*”⁴¹ cümlesi yazılmıştır. Sovyet yönetimi, Kırgızistan'da sosyal düşünceye samimiyeti ve Kırgızların çıkarlarını iktidara karşı savunması ile halkın gönlünde yer bulan Orazbekov'un kurşuna dizildiğini saklamıştır.

Sovyet merkezi yönetimi tarafından kızıl terör emrinin soruşturmaları, Kırgızistan'daki yöneticiler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bu işin yürütücüleri, daha sonra kendileri de kurban olmamak için aralarındaki takibat ve tutuklama yarışını itiraf etmek durumunda kalmışlardır. Yejev'un Kırgızistan'da kızıl terörü organize etmesi için Nisan 1936'da görevlendirdiği, Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürü Çetvertakov, 4 Eylül 1937'de Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Yürütme Komitesi kararı ile görevinden

³⁶ Koşçu: 1. Yolda refakat eden, 2. çift sürücü, Yudahin, *age*, s. 491. Bu birlikler genellikle yerel halk tarafından oluşturulmuştur. At koşumundan düşünüldüğünde atın kullanılmasını kolaylaştıran bir araç olarak, Türkçede mevcuttur. Bolşevikler kendilerini asıl olarak gördükleri için yerel halkın oluşturdukları bu birliklere yardımcı araç anlamını karşılamak üzere, Koşumdan Koşçu terimini kullanmayı tercih etmiş olsa gerektirler.

³⁷ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2310, s. 34.

³⁸ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2310, s. 35.

³⁹ В. М. Плоских, *Кыргызстандын Репрессияланган Маданияты: Тарыхтын Аз Изилденген Барактары*, Çev.: С. Ш. Төлөгөнова, Бишкек, 2004, s. 115.

⁴⁰ К. Абдыкадыров, *Абдыкадыр Орозбеков Кыргызстандын Биринчи Жана Улуу Мемлекет Башчысы: Эскерүүлөр*, Бишкек, 2009, s. 7.

⁴¹ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2310, s. 36.

alınarak, tutuklanmıştır. Rusya’da yapılan sorgusundan sonra kurşuna dizilmiştir. Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürü tutuklandıktan sonra, Ammasov hakkında:

“Ammasov bize yardım etmenin yanı sıra, kendisi de milliyetçilerin dosyalarının tekrardan gözden geçirilmesi için komisyonlar oluşturmuştur. Bunlar içerisindeki bir komisyon kendi başkanlığında kurulmuştur. Ammasov benden istediği her bir sorgu tutanağını inceledikten sonra, bunların içerisinde hiç suç yok demiştir. Önceki Halk Komiseri Esenamanov’un dosyası hakkındaki konuşmada, onun milliyetçi gruba katıldığı konusunda hiç bilgi bulunmuyor, hiç delil yok şeklinde tutanak tutmuştur. Ben ona “protokolü” [resmi karar]” hatırlatsam da Ammasov, sadece protokoldeki bir söz, bir şey ifade etmiyor demiştir.”⁴²

şeklindeki ifadelerden, şahsi kararlar ile soruşturma ve tutuklamaları yönlendirdikleri anlaşılmaktadır. Ammasov’un daha önce hazırlanan listelerde İsakeev gibi bazı aydınları listeden çıkarması, kendisinin de kızıl terör kurbanı olmasında kullanılmıştır. M. K Ammasov, İsakeev’den 2 ay sonra 7 Kasım 1937’de tutuklanmıştır. 26 Temmuz 1938 tarihinde, Stalin ve Molotov’un imzası sonucu, 139 kişi ile birlikte, SSCB Yüksek Askeri mahkemesi kararı gereğince kurşuna dizme yöntemi ile ölüm cezası verilmiştir.⁴³ Bu hüküm iki gün içerisinde Moskova’da yerine getirilmiştir. Dolayısıyla Ammasov’un kurşuna dizilmesinin temel sebebi adam öldürme yarışında geride kalmış olmasıdır.

2. Kırgızistan’da Vagov Dönemi Repressiya

4 Eylül 1937’de Yejev’un teklifi, Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi kararı ile İ. P. Lotsmanov Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Halk Komiserliği emniyet şefi olarak atanmıştır. Çetvertakov’un yerine görevlendirilen Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği emniyet şefi İ. P. Lotsmanov yarışı bir üst merhaleye taşımıştır. Onun biyografisinde yurt dışında akrabası bulunmadığı, ancak öz kardeşini halk düşmanı olarak kurşuna dizdiği yazılmıştır. Lotsmanov’un korkunç bir karaktere ve hasta bir ruha sahip olduğu anlaşılmaktadır. Lotsmanov, Kırgızistan’da repressiya çerçevesindeki soruşturmaların artırılmasını:

“... yol Yejev’un liderliği ile bizdedir. Kırgızistan’da düşmanların kökünün kazınması başarı ile devam etmektedir. Uzun yıllardan beri burada Troçkiciler, Stamblerler, Çistyakovlar, Buharin – Şerbekovlar, Şahraylar, Prohorovlar; Burjuva milliyetçileri, ajan – Ammasovlar, Abdrahmanovlar, İsakeevler, Orazbekovlar, Kambarovlar... Karşıdevrim için hazırlanmışlardır. Onların düşmanlıklarından hiç bir şey çıkmayacaktır. Kırgız halkı halk düşmanlarını yok ederek, gerekli işleri yerine getirecektir.”⁴⁴

ifadeleri ile meydan okuyarak açıklamıştır. İlginç olan, saydığı isimlerin tamamı Kırgızistan’da Sovyet yönetiminin kurucularıdır. “Devrim önce kendi çocuklarını yer” deyimine en uygun örnek bu olsa gerektir. Kırgızistan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komite birinci sekreteri Ammasov’un yerine ise, en az Lotsmanov kadar acımasız olan A. Vagov atanmıştır. Böylece, 1938 yılında artık toplu kurşuna dizmek suretiyle ölüm cezası infaz kararları birbirini izlemiştir.

A. Vagov’un atanmasından sonra, ilk iş olarak, yapılandırma çalışmaları yürütülmüştür. Bölge komiteleri ve Bişkek şehir komitesinin 490 üyesinden, 123’ü partiden çıkarılmıştır. 108

⁴² ė, age, s. 103.

⁴³ age, s. 105.

⁴⁴ Плоских vd., age, s. 184.

parti üyesi “*Halk düşmanı*” olarak suçlanmıştır. 37 bölge komitesinde bir yıl içerisinde repressiyanın bir yansıması olarak, bütün birinci sekreterler değiştirilmiştir. Taş Kömür, At başı, Toguz Toro, Kaganoviç, Kirov, Narın, bölge komitelerinde birinci sekreterler 3 – 4 defa değiştirilmiştir. Bölgelerin 54 birinci sekreterinin 23’ü “*halk düşmanı*” olarak partiden çıkarılmış ve tutuklanmıştır.⁴⁵ Kırgızistan komünist Partisi II. Kongresinin açılışında Parti komitelerinin 12 birinci ve ikinci sekreterleri tutuklanmıştır. Kırgızistan Komünist partisi II. Kongresinde A. Vagov parti organlarının görevi olarak açık bir şekilde: “*Biz şimdi ayrıca parti düşmanlarının kökünü kazıyıp, onları yok etmekle birlikte Bolşevik baskı, Bolşevik hareket, Bolşevik güç ile hainlerin kalanlarını parti işlerinden, ekonomiden, bir an önce temizlememiz gerekmektedir*”⁴⁶ ifadeleri ile kızıl terörü ilan etmiştir. Dolayısıyla bu açıklama, Kırgızistan’da repressiyanın artarak devam edeceği anlamını taşımıştır.

Orazbekov ile birlikte hakkında soruşturma açılması kararı verilenler arasında, dünyaca ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov’un babası Törekuļ Aytmatov’un adı: “*Milliyetçi T. Aytmatov [Moskova’daki] eğitiminden çağırılınsın, [Bolşevik Komünist] Parti içerisindeki çalışmaları gözden geçirilsin*”⁴⁷ ifadelerinde görüldüğü üzere yukarıda geçmişti. Törekuļ Aytmatov, 1920 yılından itibaren köy meclislerinde sekreter olarak çalışmıştır. 1921’ yılında Taşkent Parti okuluna girmiş, oradan 1924’te bitirdiği, Komünist Üniversitesi Doğu İşçileri Bölümü’ne girmiştir. Moskova’daki üniversite eğitimi sırasında çeşitli asker ve işçi örgütlerine, tatillerde ise Evliya Ata, Taşkent ve Fergana bölgelerinde propaganda çalışmalarında bulunmuştur. 1925’te Bolşevik Komünist Partiye kabul edilmiş, aynı zamanda Bölge Koşçu Birliği temsilcisi olmuştur. 1925 – 1926’da Kırgız Komünist Partisi Merkez İcra Komitesine bağlı yerel propagandacı olarak görevlendirilmiştir. 1927 – 1929 Calalabad Bölge Komitesi’nde, 1929 – 1931 Kırgızistan Halk Komiserliği’nde, 1931 Aravan Burin bölge komitesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1934 yılındaki STP tasfiyelerinden sonra, Kırgızistan Özerk Cumhuriyeti Bolşevik Komünist Parti İcra Komitesi ikinci sekreteri olarak atanmıştır. 1935 yılında Profesör yardımcısı olarak eğitimini devam ettirmek için Moskova’ya gönderilmiştir.⁴⁸ Moskova’daki eğitimi sırasında, milliyetçi olarak suçlanmıştır.

Ammasov döneminde soruşturma sonuçlandırılmamıştır. Ağustos 1937’de hakkında tekrardan soruşturma açılması kararı verildikten sonra Aytmatov, zevcesi Nagima’ya:

*“Günden güne tutuklananların sayısı artmaktadır. Tanıdığım bildiğim en sağlam adamlar “halk düşmanı” olup çıkmaktadır. Anlamıyorum. Benim tanıdığım, bildiğim adamlar bugün dahi, vatanları için mücadele eden kimselerdir. “Halk düşmanı” denildiğinde bütün emeklerin kül olmaktadır. Yok, öyle değil desen dahi, sen sosyalizme, meclis hükümetine karşısın, sen de düşmansın deyip çıkıyorlar... mücadele edemez oldum. Şimdi Kırgızistan’ın hapisanesinde mükemmel [yetiştirilmiş] insanlarımız suçsuz yere tutulmaktadır. Adalet ve herkese eşitlik için canımı dişime takıp, çalıştım.”*⁴⁹

şeklinde, repressiyanın ulaştığı nokta ve mahiyetini samimi duygularla aktarmıştır. Kırgız milli aydınlarının devlet organları içerisinde kanunlara uygun meşru görüş ve istekler, Sovyet iktidarı tarafından ağır bir suç olarak değerlendirilmiştir. Yeni yönetimin hız verdiği kızıl terör ile birlikte T. Aytmatov, 1 Aralık 1937’de Moskova’da tutuklanarak, 14 Ocak 1938’de Bişkek hapisanesine getirilmiştir.⁵⁰ Aynı ay Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetindeki görevlerinden

⁴⁵ Байдилдеев, *age*, s. 106

⁴⁶ *Age*, s. 147.

⁴⁷ Плоских vd., *age*, s. 182.

⁴⁸ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 79, s. 30.

⁴⁹ Р. Айтматов, *Тарыхтын Актай Барактары*, Бишкек, 2007, s. 141.

⁵⁰ Төрөкуļ Айтматуулу *Архивдик Материалдар Жана Эскерүүлөр*, Бишкек, 1993, s. 21.

alınmış, parti üyeliğinden çıkarılmıştır.⁵¹ Dolayısıyla Aytmatov, başına gelecekleri önceden görmüştür. Ancak, sistem öyle kurulmuştur ki ölümünü beklemekten başka çare yoktur.

T. Aytmatov tutuklandıktan sonra işkenceli sorguda “suçunu kabul etmiştir” ve bağlantıları hakkında bilgi vermiştir. Verdiği ifadede daha “hür olanlardan” kimsenin adını vermemiştir. Mahkemede ise, sorgu sırasında kabul ettiği suçlamaları reddetmiştir. Kendisinin tamamen suçsuz olduğunu bildirmiştir. Moskova’daki karşıdevrimci çalışmaları hakkındaki iftiralar için itirafa zorlansa da o, açık bir şekilde “ben Moskova’da hiçbir karşıdevrimci çalışma içerisinde olmadım”⁵² demiştir. 4 Kasım 1938’e kadar süren baskılara rağmen, istenilen ifadeyi vermemiş, direnmiştir. 5 Kasımda ise mahkeme ölüm cezasına çarptırılmış, aynı gün kurşuna dizilmiştir. Tutuklananlardan haber alamayan aileler, gerçekleri araştırıp, resmi kurumlara başvurmuşlardır. Cengiz Aytmatov, SSCB Genel Kurmay Başkanlığına, babasının aklanması için dilekçe vermiştir. Bu tür dilekçelere o zaman gerçeği yansıtan cevaplar verilmemiş, tam tersine kovuşturma ile sindirmek suretiyle kızıl terör kurbanlarının kardeşlerine ve yakınlarına baskı uygulanmıştır. Verilen cevaplar ise alay edencesine, “mektup yazmaları yasaklanmış, çalışma kamplarına sürgüne gönderilmiştir”⁵³ cevabı verilmiştir.⁵⁴

10 Eylül 1937’de Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, B. İsaeev’in idari görevleri ve komünist parti üyeliğini gözden geçirmiştir. Buna göre:

“İsaeev 1921 – 1923 yılları arası Narın’da yönetici olarak çalıştığı sırada, Hudaykulov grubunun aktif katılımcısı olmuştur. Onlar zengin ve beyleri korumak suretiyle, kabile yapılanmasının devamı için çalışmışlardır. Fakirleri tutuklamış, halkı Sovyet kanunlarına aykırı bir şekilde zor duruma sokmuştur. Bu sebeple Sovyet yönetimini acziyete düşürmüşlerdir. İsaeev bu grubu desteklemiş, Hudaykulovcuları yönetime getirmiştir. 1924 – 1926 yılları yönetici pozisyonunda olup, Babahanov, Toyçiev, İbraimov ve diğer milliyetçi gruplara aktif olarak katılmıştır. Sovyet yönetimine karşı hareket ederek, zengin ve beylerin gücünü korumaya ve feodal düzenin devamı için çalışmıştır.”⁵⁵ İsaeev’in şimdi karşı devrimci olduğu anlaşılmış, Şorukov, Temirbekov, Tinistanov, Aliev, Kulnazarov’u korumuştur. İsaeev Pantürkçü Riskulov hareketi ile bağlantıda olmuştur...”⁵⁶

şeklindeki milli aydınları suçlamak için kullanılan, standart ifadelerle Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi kararı ile İsaeev suçlanmıştır. Aynı kararın devamında Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi: “İsaeev, ikiyüzlü milliyetçidir. Bu sebeple Merkez Komiteden ve partiden çıkarılsın” hükmü sonucu aynı gün tutuklanmıştır.

Bayalı Dıykanoviç İsaeev, 1920 yılında komünist partiye üye olduktan sonra Kasım Tinistanov ile yakın işbirliği içerisinde olmuştur. 1925 yılındaki siyasi kargaşada, Hudaykulov’un tarafında yer almıştır. 1922 – 1925 yılları arasında Narın Propaganda Bürosu başkanlığı yapmıştır. 1923’ten, 1927’ye kadar çeşitli aralıklarla siyasi ve propaganda eğitimleri almış, 1927’den sonra parti çalışmalarına aktif olarak katılmıştır. Aynı yıl *Kızıl Kırgızistan* gazetesi redaktörlüğü, Kırgız icra Komitesi parti temsilciliği, 1929 – 1930 Halk Komiserliği idari organizasyon bürosunda çalışmıştır. 1930 – 1933 yıllarında Kırgız icra Komitesi sekreterliği görevini yürütmüştür. 1933 – 1937 yıllarında, Y. Abdrahmanov’un görevden alınmasıyla Kırgızistan Halk Komiserliği Merkez Komitesi üyeliği görevinde

⁵¹ Лусия Төрөкулкызы, “Касиеттуу Ата Бейт”, КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 79, с. 34.

⁵² Байдилдеев, *age*, s. 119.

⁵³ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 79, с. 31.

⁵⁴ Ж. Байдилдеев, *Кайра Жанган Ысымдар*, Бишкек, 2010, с. 16 – 18.

⁵⁵ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 114, с. 33.

⁵⁶ Плоских vd., *age*, s. 183.

bulunmuştur.⁵⁷ İsaakeev, Bütün Birlik Sovyet komitesi üyeliği, merkezi kongrelerde Kırgızistan delegelikleri, başkanlık komite üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 5 Eylül 1937 tarihinde tutuklanan İsaakeev, bir yıl süren işkencelerden sonra, SSCB Yüksek Askeri mahkemesi kararı ile 5 Kasım 1938'de kurşuna dizilmiştir.⁵⁸ Kırgızistan'da Marksizm ve Leninizm propagandası konusunda önde gelen sosyalistlerden birisi olmuştur. Ayrıca aldığı siyasi eğitimler sonucunda komünist parti idaresi ve Kırgızistan Sovyet idari organizasyonun şekillenmesinde büyük emek sarf etmiştir.

Tutuklandıktan sonra uzun süre işkence gören İsaakeev, bütün bunlara rağmen demokrasi ve sosyalizmin Kırgızistan'da yara almaması için iyi niyetini devam ettirmiştir. İsaakeev Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürlüğü hapishanesinden Stalin'e, 4 Aralık 1937 tarihli mektubunda:

*"... bu zamana kadar kooperatiflerde Kırgızlardan kimseye bir tane bile idareci statüsü verilmemiştir. (Kırgızistan'da bu tür idareciler 100'e yakındır) yetişmiş emekçiler, öğretmenler, edebiyatçılar, tercümanlar ve fikir üretebilecek, toplumu yönlendirebilecek niteliklere sahip insanların sayısı yetersiz durumdadır. Böyle bir durumda karşı devrimci milliyetçiler olmak iftirası ve [önceki tutuklanan A. Sıdıkov, C. Abdrahmanov, D. Babahanov, R. Hudaykulov] memleketimizin yetişmiş, değerli şahsiyetleri Sosyal Turan Partisi içerisinde bulunmakla suçlanmışlardır. Bu konuda yüzden fazla Kırgız yoldaş tutuklanmıştır. Onların çoğunluğu tamamen boş yere ceza çekmektedirler. Bu şekilde kitlesel tutuklama, halk tarafından anlaşılmamaktadır"*⁵⁹

şeklindeki değerlendirmesi ile Kırgızistan'da Kırgızlara yapılan haksızlıkları ve sosyalizmin alacağı yarayı dile getirmiştir. Ayrıca mektuptan anlaşılacağı üzere, Kırgız milli aydınlarının yaptıkları çalışmalarda ve meşruiyet arayışlarında halkı öncelikledikleri görülmektedir. Ancak bunların hiçbirisi, onun kurşuna dizilmesi ve halk düşmanı olarak ilan edilmesini engelleyememiştir.

Kızıl teröre kurban gidenlerden bir diğeri, Kırgız basınının kurucularından Murat Salihov'dur. Salihov, Halk Komiseri İsaakeev'in tutuklanmasından sonra yerine atanmıştır. Murat Salihov Güney Kırgızistan'da doğmuş ve komünist parti içerisindeki çalışmalarına Taşkent üzerinden iştirak etmiştir. Salihov, Kırgız milli basınının kurulması ve gelişmesi konusunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. 1924'te kurulan Erkin-Too gazetesinin ilk redaktörlerindendir. Milli dilde basın faaliyetlerinin yanı sıra, idari görevlerde de önemli mevkilere gelmiştir. 1925 – 1927 yılları arasında Oş propaganda komitesi başkanlığı, 1927 – 1929 Özgen İcra Komitesi, Oş Eğitim Komitesi ve Oş Bölge Komitesi başkanlıkları, 1930 – 31 Kızıl Kıya bölge komitesinde yazmanlık yapmıştır.⁶⁰ Bu arada Salihov, eğitimini devam ettirmiştir. 1931'de Taşkent'e giderek, Marksizm – Leninizm Enstitüsü'nde iki yıl eğitim almıştır.⁶¹ 1933 yılında Issık-göldeki bir fabrikada siyasi işler başkanlığı, 1934'te Bütün Birlik Bolşevik Komünist partisi Kırgızistan temsilciliği, 1935 – 1936'da Tüp Bölge Parti sekreterliği, Komünist Partisi Oş Bölge İcra Komitesi birinci sekreterliği, Nisan 1937'de Kırgızistan İcra Komitesi Ekonomi Bölümü Başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur.⁶² Eylül 1937'de atandığı Halk Komiserliği görevinden, SSCB Yüksek Komitesi üyesi Mihail Kalinin'in yardımcısı seçilmesi sebebiyle Şubat 1938'de ayrılmıştır.

⁵⁷ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 114, с. 51.

⁵⁸ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 114, с. 52.

⁵⁹ Э. Э. Семенов, *Отуз Жетинчи Жыл Кыргызстанда*, Бишкек, 1991, с. 5.

⁶⁰ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 2.

⁶¹ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 4 – 4а.

⁶² КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 2.

SSCB Merkez Komitesi üye yardımcılığı görevine atandıktan iki ay sonra, 12 Mayıs 1938’de görevinden alınarak tutuklanmıştır. 1937 – 1938 repressiyanın doruk noktaya ulaştığı dönemde soruşturmalar, suçlamalar ve yok edişin uygulanışının anlaşılması konusunda Murat Salihov’un dosyası bir örnek olarak değerlendirilebilir. 1938 Mayıs’ında tutuklanan Salihov soruşturması, çok gizli koduyla Kasım 1937’de başlatılmıştır.⁶³ Bu durum Sovyet idaresinin soruşturmaları gizli yürüttüğünü açıkça göstermektedir. İlginç olanı soruşturmanın başlamasından 1 ay önce Kırgızistan İcra Komitesi üyesi olarak atanmasıdır. Daha da hayret vericisi 10 Ekim 1937 tarihli gizli soruşturma raporunda, milliyetçi, halk düşmanı olarak suçlanmasına rağmen,⁶⁴ sonraki süreçte Halk Komiserliği gibi önemli mevkilere getirilmesidir. Suçlanacak kişinin yükseltilmesinin sebebi nedir? Bu konuda yükseltelen kişinin hatalar yapması ve aynı zamanda suçlandığında halka korku salması için göz önünde olmasını sağlama düşüncesi akla gelmektedir. Dolayısıyla Sovyet repressiyasının bir diğer yöntemini ortaya çıkarmaktadır.

Kırgız milli aydınlarının kızıl teröre kurban gidiş şekilleri hakkında önemli örnekler barındıran Salihov’un soruşturma süreci, şekli, suçlama delilleri ve suçlamalar açısından tamamen ailesine yöneliktir. Salihov’un soruşturma sürecinde, Stalin Kolhozu üyelerinden Niyaz Köbönbayev adlı Komünist Parti üyesi, 7 – 10 Kasım 1937 tarihleri arasında 4 gün boyunca, her gün farklı kişiler tarafından sorguya alınmıştır. Köbönbayev’e bütün sorgularında farklı kişiler tarafından tekrar edilen:

Kudayarov Molla Çoro kimdir? Nasıl bir insandır? Sıdık kimdir? Babasının adı nedir? Nasıl bir insandır? Sıdık’ın kendisi kaç kardeştir? Sıdık’ın mallarına el konuldu mu? Masalı’nın yaşam şartları nasıldı? Masalı ne zaman ve nerede ölmüş? Masalı Santoo civarında çalışırken öldüğü söyleniyor, doğru mu? Salıkov Murat’ın gerçek adı ve babasının adı nedir?⁶⁵ Sıdık’ı biliyor musun? Babasının adı nedir? Babasının ve kendisinin mesleği nedir?⁶⁶ Sıdıkov Sattar kimdir? Sıdıkov Taçıbay kimdir? Kudayarov Molloçoro, Salık’a [Masalı] nasıl bir yakınlığı vardır?⁶⁷ Neden Mardan, kendisine Murat diyor, Babası Masalı’ya Salih diyor?⁶⁸

şeklindeki sorulara verilen cevaplarda, her bir ifade tutanağı, tarih ilerledikçe, Salihov’un akrabalarına yönelik suçlamaların dozu artmıştır.⁶⁹ Bu durumdan Köbönbayev’in işkence gördüğü veya başka türlü bir baskıya maruz bırakıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Verilen ifadelere göre, Salihov’un dedesinin adı Atbazar’dır. Atbazar, Çarlık döneminde binbaşılık ve kadılık yapmıştır. Orta halli bir yaşam tarzına sahiptir. Atbazar’ın, Kadı Sıdık, Masalı,⁷⁰ Mamatalı ve Sadık adlı 4 oğlu vardır. Kadı Sıdık ve Masalı birlikte çalışmışlardır. Masalı, abisi Kadı Sıdık’ın koruması ve suçluları yakalama görevlerini yapmış, durumları iyidir. Mamatalı ve Sadık kendi işlerinde, hayvancılık ve çiftçilikle hayatlarını kazanmışlardır. Kadı Sıdık’ın Sattar, Molla Taçıbay, Süleyman, Mansur ve Taçıbay adlarında 5 oğlu vardır. Taçıbay 1927 yılına kadar kadılık yapmıştır. Diğerleri çeşitli köylerde yerel yöneticilik yapmışlardır. Ancak bu yöneticilikler komünist parti nezdinde değil, yani resmi olmayıp, Kırgız bozkır hayatı çerçevesinde kanaat önderliği şeklindedir. Kadı Sıdık oğlu, Taçıbay’ın kadılığı da aynı şekilde, halkın kabulü üzerinedir. Sıdık’ın bütün oğulları, 1934 yılında

⁶³ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 18.

⁶⁴ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 36.

⁶⁵ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 17.

⁶⁶ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 18.

⁶⁷ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 19.

⁶⁸ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 20.

⁶⁹ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 17 – 20.

⁷⁰ Masalı; Muhammed Salih adının halk dilinde söyleniş şeklidir.

mallarına el konarak, sürgün edilmişlerdir. Masalı ise kendi halinde yaşayan bir çiftçi olup, Dastan ve Mardan (Murat) adlı iki oğlu vardır. Dastan 10, Mardan 8 yaşındayken 1913'te Masalı ölmüştür. Köbönbayev, ifadelerinde Kadı Sıdık'ın oğullarını, basmacılarla birlikte hareket etmekle suçlamıştır.⁷¹ Aynı kişiye ait 4 adet ifade tutanağında gösterilen, amcalarının Çarlık döneminde yerel yönetici olmaları ve kuzenlerinin mallarına Sovyet döneminde el konulması, Salihov'un halk düşmanı olarak ilan edilmesine yetmiştir.

Tarihinin sonradan atıldığı anlaşılan, 11 Kasım 1937 tarihli Batken Emniyet Müdürü onaylı soruşturma raporundaki:

"1. Amcası Sıdık, kadı, zengin... 1929'da ölmüştür. 2. Kuzeni Tadcibay, kadı, babası zengin... 1932 yılında 3 – 4 ırgat çalıştırdığı için mallarına el konulmuş... 1935'te Emniyet Müdürlüğü istihbarat soruşturması ile basmacılarla birlikte hareket ettiği belirlenmiştir. 3. Kuzeni Sattar, uruğ kadısı, zengin çocuğu... 1935'de mallarına el konularak, sürgün edilmiştir. 4. kuzeni Mansur, zengin çocuğu... 1934'te mallarına el konulmuştur. 5. Kuzeni Molla Çoro, ... civardaki mollalar ile birlikte basmacılara yardım etmiştir..."⁷²

şeklindeki Salihov'un akrabalarına ait ifadeler, kızıl terör kurbanı olmasının delilleridir. Buna göre Salihov'un suçu, amcalarının ve kuzenlerinin Bolşeviklere göre zengin olmalarıdır. 12 Mayıs 1938'de tutuklanan Salihov, *"Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Sosyal Turan Partisi ile Sovyet yönetimini yıkıp, Kırgızistan'ı silah gücü ile SSCB'den bölmeyi amaç edinmiştir. Salihov, sınıra yakın bölgelerde askeri bölükleri kuran, yöneticilik görevlerinde bulunarak, halk ekonomisi ve halk eğitimini engellemiştir"*⁷³ suçlaması ile milliyetçi karşıdevrimci, halk düşmanı ilan edilerek, 5 Kasım'da 139 kişi ile birlikte kurşuna dizilmiştir.

Kırgızistan'da 1937 – 1938 yıllarındaki kızıl terörde, önde gelen Kırgız milli aydınlarının yanı sıra, yüzlerce işçi, çiftçi, pedagog, yazar, teknisyen, halk ekonomisi yöneticileri, Kırgız Komünist Partisi ve Komsomol örgütü üyeleri suçsuz yere iftiralar ile baskıya maruz bırakılmışlardır. Vagov'un gelmesi ile Komünist Parti Merkez Yürütme Komitesi için 1937'deki 1. Kongrede seçilen 72 merkez komite üyesinin, 63'ü *"halk düşmanı"* olarak suçlanmak suretiyle tutuklanmıştır. Araştırma Komisyonunun 7 üyesinden 5'i Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürlüğü tarafından suçlanarak, ortadan kaldırılmıştır. SSCB döneminde yaşanan repressiyanın, Stalin üzerinden şekillendirildiği genel kabul görmüş olayların yoğun yaşandığı dönem, 1937 – 1938 yıllarıdır. Ancak SSCB, baskı ve yok etme politikalarını, yalnız bu dönemde uygulamış değildir. II. Dünya savaşı sebebiyle yavaşlayan kızıl terör, savaşın bitiminden sonra, tekrar gün yüzüne çıkmıştır. SSCB istihbarat kurumu (KGB) verilerine göre, 1930 yılından 1950 yılına kadar karşıdevrimci ve devlete ihanet suçu kategorisinde tutuklananlardan 786098'i kurşuna dizilerek cezalandırılmıştır.⁷⁴

1938 yılında artan baskılar sonucu *halk düşmanı, burjuva milliyetçisi* iftiraları ile suçlanan C. Abdrahmanov, O. Aliev, T. Aytmatov, C. Abdullin, M. Belotskiy, T. Coldoşov, E. Polivanov, B. Daniyarov, H. Ceenbaev, B. İsaveev, H. Şorukov, S. kaçaev, A. İdirisov, K. Kambarov, S. Sarmanov, A. Tokombaev, K. Tınıstanov, İ. Toyçinov, A. Orazbekov, R. Şükürbekov, A. Şabdanov, E. Esenamanov gibi Kırgız milli aydınları yok edilmiştir. Suçlanacak kişilerin listeleri hazırlanmış, listelere girenlerin *halk düşmanı, milliyetçi*

⁷¹ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 17 – 20.

⁷² КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 15 – 16.

⁷³ КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252, с. 16.

⁷⁴ В. Воролаева – Д. Джунушалиев – В. Плоских, *История Отечество Краткий Курс Лекций по Истории Кыргызстана*, Бишкек, 2002, с. 137

burjuvalar olarak suçlanmaları sebebiyle kitaplarının satılması yasaklanmıştır. V. Udodov Kırgız Komünist partisi III. Kongresinde (24 – 25 Şubat 1939): “*Düşmanların [Kırgız milli aydınları] yuvalarını dağıtmanın yanı sıra, yok etmeyi de başardık. Kitlesel olarak cezalandırmalar durmadan, edindiğimiz tecrübelerle devam edecektir*”⁷⁵ şeklindeki ifadelerle Sovyet repressiyasını daha o zaman itiraf etmiştir. Udodov’un bu açıklamaları, kısa süre sonra gerçeğe dönüşmüştür. Bu sefer kızıl terör, 1937 – 1938 olaylarında karar verici, şekillendirici görevde olanları içine almıştır. Mahkeme, polis kadroları, İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürlüğü soruşturmacıları ve repressiyanın bütün organlarında çalışanlar ortadan kaldırılmıştır. SSCB ve Kırgızistan İçişleri Halk Komiserliği Emniyet Müdürlüğü komiserleri Yejev, Yagoda, Çetvertakov, Lotsmanov gibilerin tamamı kızıl terörden kurtulamamışlardır.

Kırgızistan’da kızıl terör kurbanlarının sayısı 40 bin olarak tahmin edilmektedir.⁷⁶ Bunların 13 bini aklanmıştır. O dönemde Kırgızistan’da 2 milyon nüfus bulunmaktadır. Aklananların büyük bir çoğunluğu, aklandıklarını görmeden ölmüşlerdir. Çünkü asıl aklamalar, SSCB dağıldıktan sonra gerçekleşmiştir. Halk, kızıl terör olaylarının etkisinden SSCB yıkılana kadar kurtulamamıştır. Özellikle 1937 – 1938 yıllarından sonra halk arasında suçlanma korkusu ve güvensizlik hüküm sürmüştür. Suçsuz yere SSCB tarafından kurşuna dizilen insanların kemikleri Bişkek şehrinin eski mezarlıklarında mevcuttur. Fakat bu mezarlıklar belirli olmadığı için yerleri tam olarak bilinmemekte ve üzerlerine binalar yapılmıştır. Bugün kızıl terör kurbanlarının kitlesel olarak öldürülüp, gömüldüğü bilinen yerlerin bazıları Çon Taş’daki Ata Beyt (en büyüğü) Alarça mezarlığı, Bişkek’ten 20 kilometre uzaklıktaki Basböltök’teki tepeler, Alamadin, Oş pazar yeri, Issık – Göl sinemasının bulunduğu yer, Kuzneçnyı Krepost, Oş şehrindeki Ak Buuga çayının kıyıları, Issık-göl’ün güneyindeki Şor Bulak, Bar Bulak, Darkan, Ak Terek, Ton çevresi, Karakol ata mezarlığı, Narın ırmağı boylarıdır.⁷⁷ Dolayısıyla kızıl terör ile suçlanarak haksız uygulamalara maruz kalan milli aydınlar, hak ettiği saygıyı milletin gönlünde bulurken, isimsiz, mezarsız kalmışlardır.

Sonuç

1937 – 1938 yıllarında yaygınlaşan ve Stalin döneminin önemli bir kısmını oluşturan baskı politikaları için Rusçadan Türk ve dünya literatürüne geçtiği şekli ile repressiya için Türk dünyasında kızıl terör, kızıl kırgın ve kuuğun terimleri kullanılmıştır. Sovyet iktidarının devlet politikasına dönüşmüş olan repressiya (siyasi, ekonomik ve kültürel mahiyetlerde kitlesel baskı), Ağustos 1936’dan itibaren genişletilerek, artırılmıştır. Kırgızistan’da 1936 yılında başlayan repressiya politikaları çerçevesinde yöneticiler değiştirilmiştir. Bu çerçevede Kırgız Komünist Partisi birinci sekreterliğine M. L. Belotskiy’in yerine getirilen M. K. Ammasov, hızlı bir şekilde soruşturma ve tutuklamaları başlatmıştır.

1937 yılı ile birlikte Kırgız milli basınının önde gelenlerinden O. Aliev, modern Kırgız yazı dilinin şekillendirilmesi çalışmalarında ön saflarda yer alan Kırgız dil bilimci ve ilk Kırgız profesörü K. Tınıstanov, milliyetçi karşı devrimci ve (Kazak) Alaş Hareketi ile bağlantılı olduğu suçlamaları ile tutuklanarak, 15 dakika süren mahkemeden sonra kurşuna dizmek suretiyle öldürülmüştür. Kırgız siyasi hayatında önemli rol oynayan Abdrahmanov, Orozbekov ve Törekul Aytmatov gibi liderler asılsız suçlamalar ile kurşuna dizilmişlerdir. Kırgız Milli basınının ilk örneği olan Erkin-Too gazetesinin kurulmasında önemli katkıları bulunan Murat Salihov gibi aydınlar aynı suçlamalar ile repressiyaya kurban edilmiştir. Salihov, dönemin

⁷⁵ А. Джуманалиев, *Политическая История Кыргызстана (Становление Политической Системы Кыргызского Общества в 1920 – 1930-е Годы)*, Бишкек, 2005, s. 320.

⁷⁶ Байдилдеев, *age*, s. 121.

⁷⁷ *age*, s. 122.

şartlarında yerli mektep, Rus – Yerli okulu ve üniversitede eğitim almış az sayıdaki Kırgız aydınlarından bir tanesidir.

Bütün toplumlarda devlet mekanizması karşısına çıkabilecek tehditlere karşı çeşitli kurumlar aracılığı ile politikalar uygularlar. Ancak devlet organlarının görevlerini hukuki, insani ve evrensel normlara bağlı bir şekilde yürütmek durumundadırlar. Sovyet dönemi Kırgızistan'da yaşanan repressiya uygulayıcıları, başta suçun şahsiliği ilkesi olmak üzere evrensel ve insani hukuk kurallarını ihlal etmişlerdir. Kırgızistan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra idare, ekonomi, eğitim, kültür ve matbuat çalışmaları ile Kırgız toplumunun gelişmesinde önemli görevler üstlenmiş milli aydın kadrosu 1938 yılının ilk aylarında tamamen yok edilmiştir. Bu açıdan Kırgızistan'daki repressiya, Anadolu Türklüğünün yetişmiş kadrolarını kaybettiği I. Dünya Savaşı, özellikle Çanakkale savaşında verdiği kayıplar ile benzeşmektedir. Bilindiği üzere Çanakkale savaşında önde gelen yetişmiş kadroların kaybedilmesi, Anadolu Türklüğünün ekonomik, siyasi ve kültürel gelişimini yavaşlatmıştır. Stalin dönemi yaşanan repressiya, Kırgız Türklerinin milli temele dayalı, siyasi, kültürel ve ekonomik gelişimini ne oranda sekteye uğrattığı belirlenmesi gereken bir mevzu olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Кыргыз Республикасынын Борбордук Мамалекеттик Саясий Документтер Архиви
(Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezi Siyasi Dokümanlar Arşivi)

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 1, д. 784.

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 1, д. 805

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 110.

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 114.

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 137.

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2252.

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 2310.

КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 79.

Лусия Төрөкулкызы, “Касиеттуу Ата Бейт”, КРБМСДА, Ф. 10, оп. 15, д. 79, ss. 34.

Belge Derlemeleri ve Araştırma - İnceleme Eserler

Adıgüzel Hüseyin, *Milli Komünizmin Öncüleri Riskulov*, İstanbul, 2005.

Andican A. Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2003.

Andican A. Ahat, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, İstanbul, 2009.

Buran Ahmet, *Kurşunlanan Türkoloji*, Elazığ, 2007.

Bünyadov Ziya, *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*, Aktaran: Sebahattin Şimşir, Figes İstanbul, 2004.

Cihangir Erol, *Sultan Galiyev Davası RKP MK 4. Toplantısı Sultan Galiyev Dava Tutanakları*, İstanbul, 2016.

- Jukov Yuriy, *Öteki Stalin*, Çev. Orhan Uravelli, Lena, Ankara, 2013.
- Orlando, *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*, Çev.: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2011.
- Simon Sebag Montefiore, *Genç Stalin*, Çev.: Yavuz Alogan, İthaki, İstanbul, 2010.
- VKP(B) BK Çana Sojuzduk Ökmöt Qırqızstan Çonyndə (1919 – 1937 Çyldardьn İcindegi Dokumentterdin Çьjnagь)*, Qırqızmambas, Frunze, 1941.
- Yemelyanov Yuriy, *Stalin İktidara Giden Yol*, Çev.: Orhan Uravelli, Lena, Ankara, 2014.
- Yudahin K. K., *Kırgız Sözlüğü*, Çev.: Abdullah Taymas, Cilt: 2, Ankara, 1994.
- Абдуллаев Р. М. - Агзамходжаев С. С. – Алимов И. А. ve baş., *Туркестан в Начале XX Века: К Истории Истоков Национальной Независимости*, Шарк, Ташкент, 2000.
- Абдыкадыров К., *Абдыкадыр Орозбеков Кыргызстандын Биринчи Жана Улуу Мемлекет Башчысы: Эскеруулөр*, Бишкек, 2009.
- Айтматов Р., *Тарыхтын Актай Барактары*, Бишкек, 2007.
- Аманжолова Д., *Алаш в Этнополитической Истории Казахстана*, D. Amancolova, *Алаш v Etnopolitiçeskoj İstorii Kazahstana*, Almatı, 2009.
- Байдилдеев Ж., *Кайра Жанган Ысымдар*, Бишкек, 2010.
- Байдилдеев Ж., *Кыргызстандагы Саясий Куугунтуктоолор (1937-1938)*, Бишкек, 2013
- Болпонова А., *К. Тыныстанов Ученый и Государственный Деятель Кыргызстана*, Каракол, 2011.
- Воролаева В. – Джунушалиев Д. – Плоских В., *История Отечество Краткий Курс Лекций по Истории Кыргызстана*, Бишкек, 2002.
- Джуманалиев А., *Политическая История Кыргызстана (Становление Политической Системы Кыргызского Общества в 1920 – 1930-е Годы)*, Бишкек, 2005.
- Плоских В. М. - Курманов З. - Бегалиев У., *Кыргызстандын Улуттук Лидери Абдыкерим Сыдыков Доор Инсан Тагдыр*, Бишкек, 1999
- Плоских В. М., *Кыргызстандын Репрессияланган Маданияты: Тарыхтын Аз Изилденген Барактары*, Çev.: С. Ш. Төлөгөнова, Бишкек, 2004.
- Семенов Э. Э., *Отуз Жетинчи Жыл Кыргызстанда*, Бишкек, 1991.
- Төрөкул Айтматуулу *Архивдик Материалдар Жана Эскеруулөр*, Бишкек, 1993.